

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.11

В. В. Налуцишинкандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ТВОРЧОСТІ Ф. БЕКОНА, Т. ГОББСА, Д. ЛОККА ТА Г. ГРОЦІЯ

Статтю присвячено з'ясуванню сутності та змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Локка та Г. Гроція. Проаналізовано підходи вчених до визначення категорій соціальний порядок, соціальний контроль, правовий порядок. З'ясовано, що філософія Нового часу закріпила основоположні ідеї, які стали підґрунтям концепції соціального контролю та правового порядку, зокрема: основою соціального контролю та правового порядку визнавався соціальний договір; правовий порядок розкривався через природне право і мав моральну основу; поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, як умова забезпечення правопорядку; метою правового порядку визнавався мир; соціальний контроль повинен здійснюватися двосторонньо (як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства); примус, як метод соціального контролю, повинен бути правомірним.

Ключові слова: епоха Нового часу, держава, людина, свобода, соціальний порядок, соціальний контроль, правовий порядок.

Постановка проблеми. Поняття правовий порядок широко використовується у науковій літературі, будучи однією з найважливіших категорій у теорії права і галузевих науках. Воно дуже багате за змістом і вживається у різних сенсах та контекстах. Філософсько-правове дослідження правового порядку вимагає детального розгляду цього поняття в історичній ретроспективі через призму його ціннісного наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та розвиток правового порядку досліджували такі вчені: Л. С. Васильєв, Д. В. Качаєва, С. В. Клевцов, А. Ф. Крижановський, Е. М. Кузнецова, І. І. Левчук, Н. В. Панаріна, В. М. Пальченкова, С. Ю. Риков, П. В. Сокоун, І. І. Севрук, С. С. Сенчук та ін.

Однак, попри значний обсяг літератури, явно недостатньо спеціальних робіт, присвячених дослідженню змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правовій думці епохи Нового часу.

Саме тому **метою** статті є дослідження формування та розвитку сутності соціального контролю та правового порядку, з'ясування особливостей їх взаємодії у працях філософів епохи Нового часу: Френсіса Бекона, Тома Гоббса, Джона Локка та Гуго Гроція.

Виклад основного матеріалу. Бурхливого розвитку концепція взаємозв'язку соціального контролю та правового порядку зазнала у період Нового часу, коли були розроблені такі важливі для філософії права концепції, як, наприклад, теорія соціального договору та природних прав людини. Слід погодитись, що Новий час «це період революційних перетворень суспільства, боротьба зі старим, феодальним порядком, устремління до ще невідомого майбутнього, яке постає у вигляді суспільного ідеалу, дуже несхожого на недосконалі суспільні системи, які люди бачать у дійсності» [1, с. 3].

Філософія Нового часу, на відміну від античної філософії, де людина розглядалась як підпорядкована частина об'єктивного світового

порядку, ставила на перший план вимоги особи. Ця доба характеризувалась культом особи, яка служить вищій, безумовній меті та сама у собі пізнає свідомість добра і зла, правди і неправди. У такій особі сходяться емпіричне Беконівське та раціоналістичне декартівське, попри їх взаємні протилежності в інших відносинах [2, с. 184].

У філософії Френсіса Бекона (1561–1626 р.р.) соціальний порядок розглядався через ідею ідеальної держави. Він писав: «... у громадянському суспільстві панує чи закон, чи насилля. Але насилля іноді приймає обличчя закону, й іноді закон говорить більше про насилля, ніж про правову рівність. Таким чином, існують три джерела несправедливості: насилля як таке, злісний підступ, котрий прикривається іменем закону, і жорстокість самого закону» [3, с. 508]. Закони є результатом діяльності держави, яка може існувати лише за допомогою видання законів і контролю за їх виконанням. Слідом за Т. Мором і Т. Кампанелла, він відтворював у роботі «Нова Атлантида» популярний у XVI столітті сюжет про мандрівника, який побував у невідомій країні і побачив там незвичайні соціальні порядки. Оповідючи про державу Бен Салем, Ф. Бекон не критикує суспільні порядки, не будує радикальних проєктів щодо скасування приватної власності. Головним інститутом у цій державі є науково-технічний центр, а мозок держави – орден «Будинок Соломона». Члени ордена не тільки займаються наукою, а й керують країною на її основі. Таким чином, соціально-правовий ідеал мислителя – це ідеальна технократія, де влада належить вченим, які і формують цей порядок [4, с. 219–220].

Для Томаса Гоббса (1588–1679 р.р.) порядок та держава – це взаємозалежні явища, які нерозривно пов'язані, взаємодоповнюючі та необхідні форми соціальної організації, що протистоять громадянській війні й неконтрольованому насильству [5, с. 93]. Гоббс був раціоналістом та переконаний, що подібно раціональному порядку природи можливо встановити раціональний порядок і у громадських справах людини [6, с. 286]. Згідно Т. Гоббса необхідно прагнути до миру і слідувати йому, все інше має використовуватися лише як засіб досягнення миру, під яким він також розумів порядок. Найважливішою умовою існування порядку є відмова кожного від своїх прав тією мірою, в якій цього вимагають інтереси миру і самозахисту [7, с. 143–144]. Для Гоббса, як продовжувача Бе-

кона, також чуттєва природа людини служить вищим мірилом істинного і помилкового, належного і неналежного. З чуттєвих потягів людини у нього виводиться і пояснюється і держава і порядок [2, с. 184].

На думку Гоббса, в основі порядку лежить суспільне порозуміння, тобто суспільний договір стає природним переходом з додержавних відносин війни «всіх проти всіх» на стадію цивілізованого розвитку. Слід погодитись, що філософ наповнив ідею порядку етатистським змістом: з одного боку, укази, накази-закони, жорсткі санкції, які йдуть від влади, роблять суспільним порядок державним; з іншого боку, держава – це інститут, який реалізує розумність людської природи. Ціннісними характеристиками гоббсівської концепції порядку є свобода, справедливість та інших цінності [8, с. 320].

Філософ вважав, що сучасний соціальний порядок повинен бути такою структурою, яку людство у стані бачити за допомогою права. Він повинен досягатися за допомогою команд суверена, який здобув такий авторитет завдяки раціональному розумінню і тлумаченню життя індивідів. Для забезпечення порядку у суспільстві індивіди повинні розуміти, що для забезпечення їх безпеки та інших нагальних потреб необхідна концентрація владних повноважень у руках держави [9, с. 415].

Виділяють три основні концепти теорії соціального порядку Т. Гоббса: а) людська природа з культом індивідуалізму; б) висування природного закону, в якому реалізуються інституційні умови регулювання суспільного життя людини-егоїста і формуються основи природного права; в) обґрунтування розумності порядку суспільства і доповнення розумністю верховної влади, які забезпечують мир і захист підданих. Головною метою порядку, як вважав Т. Гоббс, є досягнення миру [10, с. 68].

Розуміння соціального контролю Т. Гоббсом заклало підґрунтя до розгляду його як двостороннього феномену в епоху Нового часу. Все частіше стверджувалось, що контроль повинен здійснюватися як з боку держави (контроль за дотриманням невіддільних прав людини: свободи, права на власність, соціальну безпеку тощо), так і з боку громадянина (контроль за діями держави бере на себе громадянське суспільство) [11, с. 15].

Джон Локк (1632–1704 р.р.) один з перших сформував теорію поділу влади для забезпечення незалежності трьох можливих видів політич-

ної влади: законодавчої, судової та виконавчої як основи правопорядку у суспільстві. Основна мета поділу влади – уникнути зловживання владою, адже це призводить до неупорядкованості у суспільстві. Взаємне стримування влади – необхідна умова їх правомірного і узгодженого функціонування у законно окреслених рамках, що надалі сприяє ефективному впровадженню гармонії у суспільстві [12].

Серед ціннісних підстав соціального контролю та правового порядку у філософії Локка можна виділити свободу. Філософ вважав, що людина народжується вільним, суверенним суб'єктом, що дозволяє їй не бути залежною від мінливої, непевної, невідомої самовладної волі іншої людини. Природна свобода людини легітимізує її право на самодетермінацію у відносинах з іншими в упорядкованому суспільстві, однак людина не може виходити за межі, визначені законом, що є загальним для усіх [13, с. 107].

Природний стан свободи Локк розглядав як стан рівності, з якого виводяться принципи справедливості та милосердя і стан взаємної любові. Законом природи, є розум, який навчає людство дотримуватися правил природи, що полягає у збереженні миру і безпеки людини та людства. Люди перебувають у природному стані доти, доки за власною волею не зроблять себе членами певного політичного суспільства [14, с. 135].

Розмежування природної свободи і свободи людини у суспільстві полягає у тому, що у першому випадку особа є вільною від будь-якої влади людини, тоді як у другому – вона повинна визнавати ту законодавчу владу, що встановлена за згодою всіх. Свобода у суспільстві відповідає «спільнотвореному» законодавству, це свобода «чинити за власною волею в усіх діях», коли це не суперечить загальноновстановленим правилам. «Свобода людини і свобода діяти згідно зі своєю волею ґрунтується на тому, що людина має розум, що здатен навчити її закону, яким вона повинна керуватись, й примусити її зрозуміти, якої мірою у неї залишається свобода на власну волю. Надати людині необмежену свободу перш ніж вона матиме розум, здатний керувати нею, не означає надати їй привілей бути вільною за своєю природою». Локк наголошує, що оскільки «люди за своєю природою всі вільні, рівні й незалежні, то нікого не можна вивести з цього стану й підкорити політичній владі іншого без його на те згоди» [15, с. 34].

Філософсько-правове вчення Гуго Гроція (1583–1645 рр.) націлене на затвердження правових засад досягнення миру. В епоху Нового часу, нестабільності та революцій, мислителі часто під миром мали на увазі соціальний порядок. Гроцій вважав, що «насправді найбільшу важливість представляє питання про те, що краще – свобода або мир». І, судячи з позиції Гроція, безсумнівну перевагу при конфлікті цих цінностей він віддає миру, тобто порядку [7, с. 137].

Для Гроція вільна і розумна людська природа вимагає з'єднання людей в організоване суспільство, у державу. Однак, держава, згідно з його філософією, не дорівнює порядку, який розглядався як результат вільної людської діяльності. Вільна згода людей виражається у домовленості, а дотримання договорів є вічним приписом природного права. Договір, як вираз людської свободи, лежить в основі всіх держав і законодавств. Верховенство у державі розглядалось як результат об'єднання правомочностей окремих осіб, які домовляються між собою про колективне підпорядкування спільній владі. Цей договір у Гуго Гроція, як і у його сучасника Гоббса, не явний, словесно або письмово виражений, акт угоди окремих суб'єктів, а мовчазна згода окремих осіб, що беруть участь у суспільстві [2, с. 186].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у філософії Нового часу соціальний порядок було визначено як громадянський стан суспільства. Вважалось, що порядок виник з природного стану суспільства, яке характеризується спочатку природним людським егоїзмом (Гоббс), природною рівністю прав людей або «війною всіх проти всіх». У цій війні людина не була здатна забезпечити ні своєї власності, ні свого життя і для того, щоб зберегти це вона укладає договір з усіма іншими людьми. Договір передбачає відмову від частини своїх прав на користь держави і за допомогою цього виникає громадянське суспільство. Такий механізм дії соціального контролю забезпечував встановлення і підтримання правового порядку.

В основі розкриття соціального контролю та правового порядку лежало природне право та ідеї Починаючи з цього часу соціальний контроль починає тлумачитись подвійно: як контроль держави за дотриманням вимог правових норм та як контроль за діями держави з боку громадянського суспільства (Т. Гоббс). Розкриття проблеми правового порядку було обумов-

лене специфікою природно-правових поглядів, коли під природним правом розумівся розумний і справедливий порядок, який виявляється і досягається людським розумом у божественно встановленій гармонії світобудови (Г. Гроцій, Т. Гоббс). Соціальний порядок розглядався як результат суспільного договору на основі природного права. Під правовим порядком розумівся також мир та цивілізований розвиток (Г. Гроцій, Т. Гоббс).

Соціальний порядок розглядався через ідею ідеальної держави (Ф. Бекон). Була сформульована теорія поділу влади як основа правопорядку у суспільстві (Дж. Локк). Підкреслювалось значення позитивних законів в утвердженні соціального контролю та правового порядку, що гарантувало відповідність особистих і суспільних інтересів (Дж. Локк).

Список використаної літератури:

1. Чичерин Б. Н. История политических учений : в 2 т. / Б. Н. Чичерин ; подготовка текста, вступ. ст. и коммент. И. И. Евлампиева. – СПб : Издательство Русской христианской гуманитарной академии, 2008. – Т. 2. – 752 с.
2. Трубецкой Е. Н. Труды по философии права. Лекции по энциклопедии права / Е. Н. Трубецкой. – СПб, 2001. – 544 с.
3. Бекон Ф. Образец трактата о всеобщей справедливости, или об источниках права, в одной главе, в форме афоризмов : [соч.] / Ф. Бекон. – М., 1971. – Т.1. – 675 с.
4. Макулин А.В. История философии : [учебное пособие] / А.В. Макулин. – Архангельск : Изд-во Северного государственного медицинского университета, 2013. – 445 с.
5. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Т. Гоббс ; пер. з англ. Р. Димерець ; наук. ред. Т. Польська. – К. : Дух і Літера, 2000. – 600 с.
6. История философии: От философии Древнего Востока до философии XXI века / Под ред. В. В. Васильева, А. А. Кротова и Д. В. Бугая. – Изд. 3-е, перераб. – М. : ЛЕНАНД, 2014. – 880 с.
7. История политических и правовых учений / Под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – М. : НОРМА, 2000. – 352 с.
8. Левчук І. І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація / І. І. Левчук // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – Одеса, 2009. – Вип. 36. – С. 316-326.
9. История политических и правовых учений : [учебник для вузов] / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 944 с.
10. Працко Г. С. Порядок общества: теоретико-правовой и институциональный анализ : диссертация доктора юридических наук : 12.00.01 / Працко Геннадий Святославович. – Ростов-на-Дону, 2007. – 397 с.
11. Спільник С. І. Соціальний контроль як чинник розвитку суспільства: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук : 09.00.03 / С. І. Спільник. – Запоріжжя, 2006. – 21 с.
12. Денисенко Н. А. Политология : [учеб. пособие] / Н.А. Денисенко. – Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2005. – 110 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bookzooka.com/book/3-politologiya-ucheb-posobiedenisenko-na.html>
13. Грищук О. В. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві : [монографія] / О. В. Грищук, А. І. Гелеш. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права 2013. – 288 с.
14. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок. – К. : Основи, 2001. – 265 с.
15. Грищук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми : [монографія] / О. В. Грищук. – Київ : Атіка, 2007. – 432 с.

Налуцишин В. В. Философско-правовое понимание социального контроля и правового порядка в творчестве Ф. Бекона, Т. Гоббса, Д. Локка и Г. Гроция

Статья посвящена выяснению сущности и содержания социального контроля и правового порядка в философско-правовых взглядах Ф. Бэкона, Т. Гоббса, Д. Локка и Г. Гроция. Проанализированы подходы ученых к определению категорий социальный порядок, социальный контроль, правовой порядок. Выяснено, что философия Нового времени закрепила основополагающие идеи, которые стали почвой концепции социального контроля и правового порядка, в частности: основой социального контроля и правового порядка признавался социальный договор; правовой порядок раскрывался через естественное право и имел нравственную основу; разделение властей на законодательную, исполнительную и судебную, как условие обеспечения правопорядка; целью правового порядка признавался мир; социальный контроль должен осуществляться двусторонне (как со стороны государства, так и со стороны гражданского общества); принуждение, как метод социального контроля, должно быть правомерным.

Ключевые слова: эпоха Нового времени, государство, человек, свобода, социальный порядок, социальный контроль, правовой порядок.

Nalutsyshyn V. V. Philosophical and legal understanding of social control and legal order in the function of F. Bacon, T. Hobbes, D. Locke and G. Grotius

The article is devoted to the clarification of the essence and content of social control and legal order in the philosophical and legal views of F. Bacon, T. Hobbes, D. Locke and G. Grotius. The approaches of scientists to the definition of categories of social order, social control, legal order are analyzed. It has been found out that the philosophy of the New time has consolidated the fundamental ideas which became the basis for the concept of social control and legal order, in particular: the social agreement was recognized as the basis of social control and legal order; The legal order was revealed through natural law and had a moral basis; Separation of powers into legislative, executive and judicial, as a condition for the maintenance of law and order; The purpose of legal order was recognized peace; Social control must be carried out bilaterally (from the state side, and from the side of civil society); Forced as a social control method should be lawful.

Key words: *the era of modern times, state, man, freedom, social order, social control, legal order.*